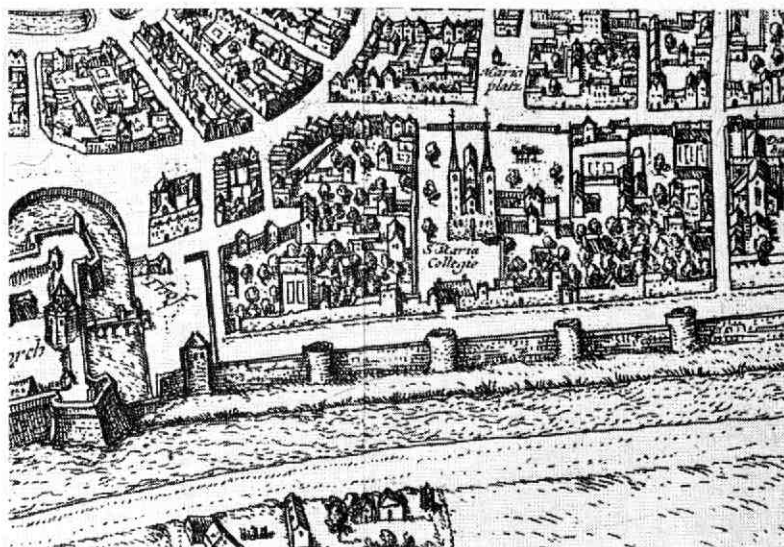

Nieuw licht op 'n oude voon- rijk

zenden Utrechtse hebben de afgelopen weken uwgierige blikken geworpen in de bouw van het warenhuis Vroom en Dreesmann langs straat Achter-Clarenburg naast het voormalige cretariaat van de Jaarbeurs. Deze ongewoon grote belangstelling gold niet alleen de op zich drukwekkende bouwactiviteiten, maar ook de oude resten die uit de bodem te voorschijn men: resten van muren, putten van hout of steen en een talloos aantal soms zelfs gave en. Een klein legertje van schatgravers is toeschouwers tot deelnemers geworden en fit elke vrije minuut in de grond gewroet, met assende resultaten.

t, eigenlijk te laat hebben de deskundige ar-ologen van de Rijksdienst voor oudheidkundig onderzoek te Amersfoort en van het Insti-voor prae- en proto-historie te Amsterdam, estaan door enthousiaste amateurs twee korte ravingen kunnen verrichten dankzij de niet oeg te waarden medewerking van Bredero's enigde Bouwbedrijven en met financiële en elijke steun van de gemeente Utrecht. Ook gegevens verzameld van vele spontaan op-ende speurders en door het Fysisch geogra- ch laboratorium, dat grondpeilingen verrichte. at was er in deze uithoek van de Utrechtse bin- stad te verwachten? Voor er bewoning kwam, er een landweg, de Springweg, waarschijnlijk oemd naar een ontspringende bron. Tussen 10 en 1088 werd dwars over deze weg de vijf- en laatste Utrechtse kapittelkerk van St. Marie bouwd. Rondom de kerk lagen de dienstgebou- en de zg. claustrale huizen, waarin de kapit- ren woonden. De Mariakerk telde negentien deze woningen; wanneer deze zijn ontstaan is precies bekend, maar vermoedelijk werden e verblijven in de twaalfde eeuw opgetrokken¹). geheel van de kerk, de bijgebouwen en de

Mariaplaats en omgeving volgens de plattegrond van Braun-Hogenberg, c. 1570. Van belang zijn de straat Achter-Clarenburg, die door het claustraal huis nr. 13 wordt afgesloten en de verlengde Korte Elizabethstraat vlak langs het voorterrein van het kasteel Vredenburg, uiterst links.

kapittelhuizen was door een muur omgeven: de kaart van Braun-Hogenberg, c. 1570, laat deze situatie duidelijk zien (zie bovenstaande afbeelding). Het claustraal huis nr. 13 werd later het pand Achter-Clarenburg 2, dat kortgeleden herontdekt is in zijn veertiende-eeuwse en dus latere vorm.

Buiten de immuniteit maar mogelijk nog binnen het rechtsgebied lag het huis Clarenburg (tegenwoordig Achter-Clarenburg 4 en 6), waarbij een ruim voorterrein of hof behoorde. Omdat de immuniteit nog buiten de stadswal lag, ligt het voor de hand dat het hele complex door een verdedigingswal beschermd werd tegen de niet ondenkbare aanvallen van allerlei vijanden; ook deze wal is in een latere vorm te zien op de plattegrond van Braun-Hogenberg parallel aan de stadsbuiten-gracht, langs de verlengde Korte Elizabethstraat, Achter-Clarenburg en achter de later gebouwde huizen van de Mariastraat. Omdat in 1173 de parochiekerk van St. Jacob genoemd wordt als centrum van een stadswijk,²) kan verondersteld worden dat kort voordien de bouw van de wal tot stand is gekomen als noordwaartse uitbreiding van de verdediging rond de koopmanswijk tussen Oudegracht en Mariakerk met de Buurkerk als middelpunt.

Huis Clarenburg

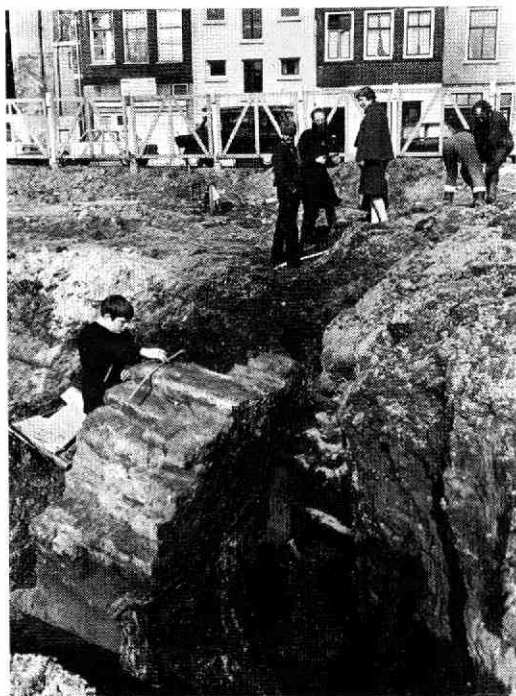
Door de stichting van de immuniteit was de Springweg verdeeld in de oude Springweg, die zijn naam tot heden behield en de nieuwe „Spring-

wica", welke later omgedoopt werd tot Achter-Clarenburg.³⁾ Deze benaming ontleende dit doodlopende straatje aan het huis Clarenburg, dat in eerste aanleg vermoedelijk uit de twaalfde eeuw dateert blijkens de keldergewelven.⁴⁾ Het terrein tussen Achter-Clarenburg en de Lange Elizabethstraat was vermoedelijk in de twaalfde eeuw nog niet bebouwd. Pas in 1382 worden de huizen aan weerszijden van de straat Voor-Clarenburg opgetrokken op „de hof van Clarenburg”.⁵⁾ De belangrijke Utrechtse familie Van Clarenburg, die genoemd is naar het huis, blijkt al in 1331 voor te komen.

In de nabijheid lag in de veertiende eeuw nog een drietal straten tussen Achter-Clarenburg en de stadswal, de zg. „Croontjespoort”, de verlengde Korte Elizabethstraat en de Schupstoel naar een gelijknamige muurtoren.⁶⁾ In 1491 bouwde de rijke kanunnik Everard Zoudenbalch het Elizabethsgasthuis tussen de Korte Elizabethstraat en het Catharijneveld (het latere plein Vredenburg) op een gedeelte van dit uitgestrekte, openliggende terrein, waar alleen in 1243 de Johanniter ridders hun klooster aan de noordzijde hadden gebouwd tegenover het tegenwoordige C. en A. Dergelijke open plekken waren in de Middeleeuwen gebruikelijk; de omwalling, die bedoeld was om de woonwijk rondom de twaalfde-eeuwse Jacobikerkerk mede te beschermen, was een kostbare onderneming en wijze stadsbestuurders namen met het oog op toekomstige uitbreiding van de woningvoorraad zoveel mogelijk bouwgrond binnen de vestingwal op.

Deze wissel op de toekomst kon niet getrokken worden, omdat in 1529 op bevel van keizer Karel V een dwangburcht gebouwd werd op het Catharijneveld, dat veranderde in Vredenburg. De twee huizen langs Achter-Clarenburg noordwestzijde werden opgenomen in „t Hoff” van het kasteel, dat tegenover de daar gelegen hoofdingang een open terrein vormde. De opstand van de Utrechtse burgers tegen het gehate Spaanse bewind in 1576 eindigde in de verovering van deze citadel, die grotendeels werd afgebroken. Het huizenblok tussen Achter-Clarenburg en het plein Vredenburg werd vergroot. Na de sloping van de wallen werd naast de houten stadsschouwburg van 1810 de intussen weer verdwenen Rijnstraat aangelegd. Inmiddels werd ook de straat Achter-Clarenburg aan weerszijden volgebouwd. In 1650 stichtte Jonkheer Ram 17 vrijwoningen die de naam kregen van „Croontgenspoort”. En in 1705 werd het

huis Schaffenburg, een pand van onbekende ouderdom, omgebouwd tot stadsrijschool.⁷⁾ Aan dezelfde zijde lagen een cavaleriekerazerne en de oud-katholieke schuilkerk, de St. Maria Minor, in het vroegere huis Clarenburg, dat sinds 1526 beschikte over een nog bestaande smalle doorgang naar de Mariaplaats. In 1865 werden de vervallen huisjes van de bejaarde bewoners van de Croontgenspoort afgebroken en ingericht tot de stadsarmenschool. Nadat de cavaleriekerazerne was opgeheven wegens het betreurd vertrek van de lanciers uit Utrecht, werd dit gebouw bestemd voor de Dienst van openbare werken; in 1916 werd deze dienst gehuisvest in een nieuw gebouw, waarbij de inmiddels verhuisde stadsrijschool getrokken werd. Het einde van de hele rij kwam na het vertrek van openbare werken naar de Ravellaan door de afbraak ter voorbereiding

De mogelijke muur van het rechtsgebied van St. Marie met enkele amateurgravers en toeschouwers. Rechts de versteviging van een houten paalfundering. Foto Gemeentelijke film- en fotodienst, 8 april 1971.

van de bouw van een warenhuis, dat tevens het einde is van de traverse waarlangs Utrechters en reizigers van Croeselaan via het nieuw te bouwen Centraal Station uiteindelijk zullen afdalen naar de oude binnenstad.

Volgens de verwachtingen is veel van deze langdurige bouwactiviteiten uit de grond te voorschijn gekomen. Weinig verrassend waren de heipalen van de twintigste-eeuwse gebouwen; en zelfs zeventiende-eeuwse bouwresten zijn te Utrecht nauwelijks belangwekkend. Gewichtiger zijn de inderdaad nieuwe en verrassende onthullingen over dit ondanks alles toch achteraf gelegen stukje van Nederlands grootste Middeleeuwse stad.

Rivierbedding

Utrecht dankt zijn ontstaan en zijn langgerekte vorm aan de Rijn, die in delen van de Oudegracht en in de Kromme Nieuwegracht nog is terug te vinden. Het is daarom niet vreemd, maar wel een nieuw gegeven, dat uit de bouwput Achter-Clarenburg een Rijntak te voorschijn kwam, een van de vele vertakkingen van de elders gelegen hoofdstroom. De bedding was blijkens de waarnemingen van drs. Chr. J. H. van Rossum van het Fysisch-geografische laboratorium 22 meter breed en 1.20 m diep. In de oeverwalafzetting werden Romeinse en Karolingische scherven gevonden, die niet afkomstig zijn van bewoning ter plaatse maar door de stroom daar werden afgezet. Ook in de Karolingische tijd - zevende en achtste eeuw - was deze tak nog een echte rivierarm blijkens een overslibbing van aanzienlijke dikte.

In de twaalfde eeuw verandert dit beeld. De riviertak is dan verland en kunstmatig opgehoogd met een laag van 70 cm dikte. In dit niveau zijn vele sporen van bewoning gevonden, zoals paalfunderingen, mosselbanken, greppels en een aantal putten. Het is nog te vroeg om verantwoord beschrijvingen te geven - voorbarigheid is niet de taak van een historicus -. Hier moet met enkele vermeldingen volstaan worden. Een bijzonder mooie waterput lag op vrij grote diepte in de bouwput; merkwaardige poreuze bakstenen van trapeziumformaat - 7 cm aan de smalle, 11,5 cm aan de brede kant en 30 cm aan de zijkanen - vormden een ovale vorm van 2 meter dwarsdoorsnede en een lengte van 3 meter bij een omtrek van 11 meter.⁸⁾

Een typisch fundament werd opgemeten door de heren C. van den Braber en W. J. van Weers jr. Het betrof hier een min of meer ovale kring van

twaalfde-eeuwse bakstenen op een houten fundering, waarin enkele hoeken van 90 graden aanwezig waren. Volgens dr. ir. C. L. Temminck Groll is het niet uitgesloten dat dit de onderbouw was van een lage traptoren; de wonderlijke hoeken zouden zijn te verklaren als de aanzet van een trap naar een nabijgelegen hoger gebouw, een constructie zoals die ook voorkomt bij het kasteel Oudaan aan de Vecht. De ligging aan de verlengde Korte Elizabethstraat, waar op de plattegrond van Braun-Hogenberg een muur te zien is, mogelijk de verdediging van het wooncomplex vóór de omwalling van de hele stad, doet vermoeden, dat deze fundering misschien gediend heeft voor een uitkijktorentje.

Tenslotte is er de muurrest, die gevonden werd ongeveer tegenover de straat Voor-Clarenburg op het kleipakket van de zuidelijke oeverwal en die ondersteund wordt door een houten onderlaag. Merkwaardig is de aanzet van een boog aan de oostzijde, zodat men zou kunnen denken aan een toegangspoort. Deze muur heeft blijkens de vondst van stenen van gelijk formaat, die in dezelfde richting lagen, westwaarts en oostwaarts doorgelopen. Westelijk is het verloop niet te volgen, maar oostwaarts verdwijnt deze muur onder de huidige bestrating van Achter-Clarenburg, zodat de lengte uit de bouwput tot aan de straatband al meer dan 20 meter bedraagt. Het zou boeiend zijn het verdere tracé onder de straat vast te stellen, maar nu reeds is dit bouwsel een merkwaardig gegeven. Is hier de muur van de immuniteit van St. Marie gevonden? Tegen deze veronderstelling pleit de ligging van het niet-claustrale huis Clarenburg binnen de omheining. Het is toch niet uitgesloten, dat evenals andere Utrechtse immuniteiten het rechtsgebied groter was dan het strikte oppervlak van de immuniteit en door de genoemde muur beveiligd was.

Op 2.15 meter ten noorden bevindt zich onder de straat Achter-Clarenburg een tweede eveneens twaalfde-eeuwse muur, die voor de bouwactiviteiten westwaarts doorliep. Bij het ter perse gaan van dit artikel bereikte mij het opgravingsbericht van drs. H. Halbertsma,⁹⁾ waarin schrijver de veronderstelling oppert dat er twee muren hebben geleden als zijmuren van een twaalfde-eeuws huis. Deze muur is na de melding van deze vondst door ondergetekende en na de waarneming van de heer Halbertsma gevonden; dit bevestigt zijn theorie, dat op deze plaats een - wel smalle - woning gelegen heeft. Overigens is het huis

„Clarenburg” dat de heer Halbertsma eveneens op p. 86 noemt, geen kapittelhuis (zie noot 4.) geweest: het meest noordelijke kapittelhuis was Achter-Clarenburg 2. Een aantal water- en afvalputten, waarin vele scherven gevonden werden, voltooit dit beeld, waardoor het mogelijk is het vermoeden te opperen, dat er een rijtje huizen langs de westzijde van Achter-Clarenburg heeft gelegen in de twaalfde eeuw.

Gaping van een eeuw

De opgravingen geven vervolgens een verrassend resultaat, omdat er weinig sporen te vinden zijn van dertiende-eeuwse bewoning. Ruim honderd jaar is dit terrein vrijwel onbebouwd gebleven, wat des te vreemder is omdat de wal voltooid was en in de nabijheid omstreeks 1243 het Catharijneklooster van de Johanniteridders gebouwd werd. Dit opmerkelijke feit blijft vooral nog onverklaarbaar. Pas uit de veertiende eeuw zijn er weer sporen van bebouwing gevonden. Hiermee zijn wij op bekend terrein gekomen: de oudst bekende stadsplattegronden geven voor deze achterstraatjes dezelfde schaarse bebouwing aan.

Het buurtje dat op toevallige wijze door archeologen en amateurgravers kon worden doorzocht, heeft tenminste iets van zijn geheimen prijsgegeven. Nieuw was de vondst van een Rijntak. Nieuw was ook de aanwezigheid van twaalfde-eeuwse bewoning, die tot dan toe alleen voor het huis Clarenburg vagelijk bekend was. Belangrijk is de schaarse dertiende-eeuwse bewoning; het is bekend dat juist in de dertiende eeuw vele zijstraten van de Oudegracht, de voornaamste en zeer lange woonstraat van Utrecht, zijn ontstaan; de bevolkingstoeneming die verklaard kan worden uit de wisselwerking tussen de drooglegging van de uitgestrekte Utrechts-Hollandse moerassen en de functie van Utrecht als verzorgingsgebied voor een snel groeiend achterland, is de aanleiding geweest van een binnenstedelijke vergroting van de woningvoorraad. Deze interne uitbreiding heeft planmatig plaats gevonden blijkens de vooropgezette plannen van het stedelijke bestuur, dat juist in de dertiende eeuw grond aankoopt van verschillende kapittels om huizen te kunnen laten bouwen. Een gevolg is mogelijk geweest, dat achterstraten zoals Achter-Clarenburg en omgeving minder aantrekkelijk zijn geweest dan de doelbewuste bouw aan weerszijden van de Oudegracht. Deze opgraving heeft eens te meer de noodzaak aangetoond van een stedelijk coördinator op ar-

Veertiende-eeuws ringetje, gevonden in een put aan de noordzijde van de bouwput, 9 april 1971.

cheologisch terrein, die gelukkig binnen afzienbare tijd zal worden aangesteld bij de gemeentelijke Dienst voor openbare werken.

Voor de gegevens van dit artikel en de mogelijkheden een aantal nieuwe gegevens te verzamelen over de oudste bewoning van de stad Utrecht is bijzondere dank verschuldigd aan de heren Wiechers, le Cointre, Kerkhoven en Dales van Bredero's Verenigde Bouwbedrijven, aan de heren Sarfaty en Van Tent en hun medewerkers van de Rijksdienst voor oudheidkundig bodemonderzoek, aan de heren Van Regteren Altena en Van der Leeuw van het Instituut voor praehistorie en protohistorie, aan de heren J. W. van Weers jr. en C. van den Braber wegens hun waardevolle tekeningen en andere gegevens, aan drs. Ch. J. H. van Rossum, Fysisch-geografisch laboratorium, aan de adviezen van jkvr. dr. J. M. van Winter en dr. ir. C. L. Temminck Groll en vele andere belangstellenden.

dr. J. E. A. L. Struick

- 1) Hs. Calkoen, *De claustrale huizen van St. Marie, Bibl. Gem. Archief Utrecht.*
- 2) *Annalen van St. Marie, Annalen van Egmond en Beka, Utr. kroniek p. 55.*
- 3) Dr. F. Ketner, *De betekenis van vicus in de Utrechtse oorkonden, Jaarboekje Oud-Utrecht (1960), p. 53.*
- 4) Dr. A. J. van de Ven, *het huis Clarenburgh te Utrecht, Jaarboekje Oud-Utrecht. Dr. ir. C. L. Temminck Groll, Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht, p. 55.*
- 5) Dr. A. J. van de Ven, *idem, p. 36.*
- 6) N. van der Monde, *Straten, pleinen etc. te Utrecht, dl. III, pp. 17 en 23.*
- 7) A. J. Lisman, *Van stadsrijschool tot Utrechtse manege, Jaarboek Oud-Utrecht (1970) p. 96.*
- 8) *Eigen waarneming van de schrijver.*
- 9) *Nieuwsbulletin Kon. Ned. Oudheidk. Bond, (mei 1971), p. 86.*